

PUQARALARDIN HUQUQLARI, ERKINLIKLERI HAM OLARDA USHIRAYTUGIN MASHQALALAR

Kazaxbaeva Mexriban Jamalatdin qizi

Ajiniyaz atindagi Nokis mamleketlik pedagogikaliq instituti

Pedagogika fakulteti mektep menedjmenti 1-kurs student

E-mail: Kazaxbaevam@gmail.com

ANNOTACIYA

Puqaralardin huquq ham erkinliklerinin tamiynleniwi, qorgaliwi, kepillik beriliwi ham olarda ushiraytugin mashqalalar

Kalit soʻzler: puqara, huquq, erkinlik, qorgaw, tarbiyalaw, sawatxanliq, deklaraciya,

Ozbekstan Respublikasinda harbir puqaranin huquq ham erkinlikleri tamiynlengen. Insan Huqıqlari baʼrshe insannardın ulıwma duʼnyalıq hám ajıralmaytuǵın huqıqları bolıp tabıladı. Insan huqıqları - hár bir insannıń milleti, jasaw jayı, jinsi, etnik kelip shıǵıwı, denesiniń reńi, dini, tili hám basqa belgilerinen qaramastan ajıralmaytuǵın huqıqları bolıp tabıladı. Adamlardin milleti, tili, dini, kelip shigiwina qaramastan paydalanıw huqıqına iye esaplanadı. Bul huqıqlar óz-ara baylanıslı hám ajıralmaytuǵın bolıp tabıladı. Mámleketke, milletke, puqaralıqqa yamasa dinge tiyisli bolmaytugin hámme ushın birdey bolıp tabıladı. Bul huqıqlar Insan huqıqları umuwma jahan deklaraciyasiga tiykarlangan. Insan Huqıqları xalıq aralıq kólemde ámel etilip, xalıq aralıq nızamlar, dúnyalıq hám diniy mákemeler, húkimetler siyasatı hám mámleketlik emes shólkemleri tárepinen dúnya siyasatina ogʻiri úlken tásir kórsetetuǵın doktrina bolıp tabıladı. Insan Huqıqları bul insannarǵa berilgen jeńillik bolıp ol dúnyanıń kópshilik taraqqiy etken mámleketlerinde nızamlar, konstituciyalıq qádiriyatlar normalari yamasa xalqara konvenciyalar arqalı tán alınǵan.

Insan huqıqlari - insannıń mámleket menen munasábetindegi huqıqiy mártebenʼ, ekonomikalıq, social, siyasiy hám materiallıq tarawlardagı múmkinshiligi hám de dawaların xarakteristikalaytuǵın túsiniw. Insan huqıqların erkin hám nátiyjeli tárzde ámelge asırıw puqaralıq jamiyati hám huqıqiy mámleketniń tiykarǵı belgilerinen biri bolıp tabıladı. Insan huqıqların tolıq hám salıstırmalı Adam huqıqların bolıw qabıl etilgen. Jasaw huqıqı, qıynawlarga, zorlıqshılıqqa, insan shaʼnine jerge uradigan basqa hár qıylı mámilege yamasa jazaǵa dúst etilmeslik huqıqı, jeke turmıstıń qol qatılmaslıǵı huqıqı, jeke hám shańaraqqa tiyisli sır saqlaw huqıqı, óz shaʼnin qorgaw huquqi, hújdan erkinshiligi hám dinga siyiniw huqıqı, sonıń menen birge, sud tárepinen qorgaw etiniw

hám ádil sudlaw huqıqı hám de usılar menen baylanıslı eń zárúrli protsessual huqıqları, İnsan huqıqları taypasına kiredi. Qalğan hámme İnsan huqıqları salıstırmalı bolıp, ayırıqsha yamasa áskeriy jaǵday tártibi engizilgen jaǵdayda sheklep yamasa toqtatıp qoyılıwı múmkin. Demokratiyalıq mámlekette tolıq İnsan huqıqların hár qanday jaǵdayda da sheklewge yamasa waqtınsha toqtatıwǵa (bıykarlawǵa) jol qoyılmadı. Xalıqaralıq insan huquqlari boyınsha “İnsan huquqlari umuwma jahan deklaraciyasi” 1948-jıl 10-dekabrde Birlesken Milletler Shólkemi Bas Assambleyasınıń 217 A (III) kórsetpesi arqalı qabil etilgen hám daǵaza etilgen. Usi deklaraciyanın 1-statya “Hámme adamlar óz salawatı hám de huqıqlarında erkin hám teń bolıp tuwıladı. Olarǵa aqıl hám hújdan inam etilgen, sonlıqtan bir-birlerine salıstırǵanda biradarlıq ruwxında munasábette bolıwları kerek”, 2-statya “Hár bir insan ırqı, dene reńi, jinsi, tili, dini, siyasiy, milliy yamasa social kelip shıǵıwı, buyım-múlki, siyasiy gruppası yamasa basqa jaǵdayınan qaramastan bul Deklaraciya daǵaza etilgen barlıq huqıq hám barlıq erkinlikke ıyelewi zárúr.

Bunnan tısqarı, insan tiyisli bolǵan mámleket yamasa aymaqtıń siyasiy, huqıqiy yamasa xalıq aralıq mártebesinen, bul aymaq ğárezsizbe, qáwenderme, óz-ózin ma’keme etedime yamasa basqasha tárzde sheklengenligine qaramastan qandayda bir ayırmashılıq bolmawı kerek”. 3-statya “Hár bir insan jasaw, erkin bolıw hám jeke qol qatılmaslıq huqıqlarına ıye esaplanadı”. 8-statya “Hár bir insan oǵan konstituciya yamasa nızam arqalı berilgen tiykarǵı huqıqları buzılǵan jaǵdaylarda abıraylı milliy sud tárepinen bul huqıqlardıń nátiyjeli tikleniwı huqıqına ıye”. Ozbekstan Respublikasi Konstituciya 1992-jili 8-dekabr 12-shaqırq 11-sessiyasında qabil etilgen. Konstituciyada insannın jeke huquqi, siyasiy huquqi, socialliq, mulk, soz erkinligi huquqi, ekanomikalıq huquq, diniy huquqlari keltirilgen. Ozbekstan Respublikasi Konstituciyasi 2-bolim “İnsan huquqlari, erkinlikleri ham majburiyatları” 10-bap “insan huquqlari ham erkinliklerinin kepilleniwi” 43-44-45-46-statyalardi oz ishine aladi. 43- statya “Mamleket-pauqaralardin Konstituciya ham nizamlarda belgilengen huquqlari ham erkinliklerin tamiynleydi”. 44-statya “Harbir shaxs oz huquq ham erkinliklerin sud arqali qorgaw, mamleket organlari, belgili shaxslar, jamaat birlespelerdin nizamga jat is-hareketleri ustinen sudqa shagim etiw huquqına kepillik beriledi”. 45-statya “Jas ospirimler, miynetke jaramsiz ham jalgiz basli kekselerdin huquqlari mamlekettin qorgawında bolip esaplanadı”.

Huquq-mamleket tarepinen ornatılğan ham ol tarepinen qorgalatugin hamme ushin majburiy bolgan adep-ikramlılıq qagiydalarinin dizimi. Huquq funkciyalari ush turge bolinedi.1). Tartipke saliw-jamiyettegi sociyallıq qatnasiqlardi ham oz aldına shaxstin minez-qulqin kerekli bagdarga saliw. 2). Qorgaw-huquqiy ham yuridikaliq juwapkershilik sharalarin, olardi qollaniw tartibin ornatiw. 3). Tarbiyalaw-omirde nelerdi islew mumkin, neler qadagan etiledi. Harqiyli jagdaylarda qanday hareket etiw

kerekligin belgilewden ibarat. Zarur bolganda majburlew usilin,hatte jazalawdi da nazerde tutadi. Insan huquqlari boyinsha Ozbekstan Respublikasi Milliy orayi 1996-jili 31-oktyabrde atqariw hakimiyati sistemasinin quraminda duzilgen. Ol elde huquqti qorgaw jumisin sholkemlestiriwshi mamleketlik sholkem esaplanadi.

Insan huquqlari boyinsha Ozbekstan Respublikasi Milliy orayinin waziypalari:

-insan huquqlari tarawindagi nizam hujjetlerin jetilistiriw;

-insan tarawindagi jumislardin milliy bagdarlamasin islep shigiw;

-insan huquqlarin qorgawdin sudtan tisqari sistemasin sholkemlestiriwge jardem beriw;

-insan huquqlari menen baylanisli bolgan maseleler boyinsha huquqti qorgawshi organlarga usinislarni menen murajat etiw;

-insan huquqlarinin buziliwi haqqindagi jeke shagim ham arzalarda korip shigiw;

Insan huquqlari boyinsha Wakillik insituti-Ombudsman 1995-jili nizam shigariwshi hakimiyat sistemasinda, yagniy Oliy Majlis janinda sholkemlestirilgen ham sudlawshi sanalmaydi. Ombudsman ustinen parlament qadagalawin amelge asiradi.

Ombudsmannin waziypalarina tomendegiler kiredi:

-elde insan huquqlarina boysiniwi menen baylanisli bolgan jumislardin jagdayin uyreniw;

-insan huquqlari buziliwi sebepleri aniqlaw, olardi saplastiriw boyinsha bagdarlamalar islep shigiw;

-insannin buzilgan huquqlarin tiklew ushin aniq ilajlar koriw

Insan oz huquq ham erkinliklerine tuwilgannan baslap erise baslaydi. Jamiyet ortalik balani huquqiy madeniyatqa say tarbiyalaw kerek. Insan qansha huquqin bilgen sayin mamleketimizde sonsha rawajlaniw boladi, huquqiy sawatxanligi pas yamasa huquq ne ekenin bilmeytugin insan, heshqashan oni jamiyet qabil etpeydi, kereksiz insanga aylanadi, sonin menen birge oz huquq ham erkinliklerin jogaltirip baradi. Huquqti bilmey turip oz huquqin talap etetuginlar kobinese daw-janjellerge aralasip juredi. Olar ata-ana bolsa perzentine qatti awir batadi, sonin natijesinde perzentti ya sawatsiz qiladi, ya qattiga sawatli qiladi. Sebebi birqansha perzentler kop natijjege eriskeninen keyin sorasaq: “jas waqtimizda birqansha mashqasha bolatugin edi, ozim sol mashqalani uyreniwge qarar etip, usi darejege jetip qaldiq” deydi. Al, ayirim perzentler bolsa ata-anasina narazi: “shanaragimizda kop urislar boladi, magan bul keritir tasir korsetip,menin sawatsizligima alip keldi” deydi. Haqiqatinda da bulardin hamma huquqiy sawatsizliqtan kelip shigadi. Keleshek jaslardin, sizden keyingi awladlardin omirin oylaw kerek. Ata-babalarimiz usi kunge shekem tariyxta izin qaldirmadi ma? Onda siz oz izinizdi qaldiriwiniz kerek. Hazir ne qilsaq, keyingi awladimiz soni, hatteki onnanda aqiliraq boladi. Rawajlanip atirgan Ozbekstan

mamleketinde harbir insan huquqiy jaqtan oz bilimin bayitip bariw kerek. Hesh bolmaganda ozine tan bolgan huquq, erkinlik ham majburiyatlarin qaysi nizamda keltirilgenin oqip, tusinip, este saqlap juriw kerek. Birinshi nawbette Ozbekstan Respublikasi Konstituciyasindagi jeke, siyasiy, social-ekanomikaliq, mulk, saylaw ham saylaniw huquqlarin, son'inan kodeks, nizamlarda keltirilgen statyalardi este tutiwi tiyis. Nizamdi bilgen shaxs oz huquq ham erkinliklerin qayjerde bolsada talap ete aladi, jane majburiyatlarinda orinlaw kerekligin tusinedi. Soninday, nizamlarga jat is-hareket qilmaydi, keyinde bolsa joqari jetiskenliklerge jetisedi.

PAYDALANILGAN ADEBIYATLAR: (REFERENCES)

- 1.Ozbekstan Mamleketi ham huquqi tiykarlari. Tashkent “YANGI POLIGRAF SERVIS” 2014
- 2.Ozbekstan Respublikası Konstituciyası.Tashkent “Ozbekstan” NMIU 2014.
- 3.Ozbekstan Respublikasinin “Hakimshilik Juwapkershilik haqqindagi” kodeksi 1995-jili 3-sani
4. “Insan huquqlari umuwmajahan deklaraciyasi”1948-jil 10- dekabrda Birleskem Milletler sholkemi Bas Assambleyasinin 217 A (III) ko'rsetpesi arqali qabul qilingan.